

EMLÉKKÖNYV

BLOCH MÓZES

TISZTELETÉRE

ÉLETÉNEK KILENCVENEDIK ÉVFORDULÓJA

ALKALMÁBÓL KIADJÁK

TANITVÁNYAI

≡ BUDAPEST, 1905. ≡
SINGER ÉS WOLFNER BIZOMÁNYA

TARTALOM.

I.

	Lap.
Bloch Mózes életrajza	I
Dr. Hevesi (Handler) S. : A theodicaea-elmélet végső consequenciája Jób könyvének magyarázatában	1
Dr. Löwinger A. : Isten tíz ruhája	8
Dr. Farkas J. : A héber nyelv, mint istentiszteletünk hivatalos nyelve	13
Dr. Frank J. : Luzzatto levele	22
Dr. Ziegler J. : Nehány midráspárhuzam az Evangéliumhoz	28
Dr. Edelstein B. : A vallásbölcselet hatása a liturgiára	39
Dr. Venetianer L. : Babilóniai legenda befolyása a talmudi exegézisre	56
Dr. Lenke M. : Az utolsó szabadságharc	63
Dr. Flesch A. : A rabbi és hitközség	71
Dr. Diamant Gy. : Fán termő madarak	82
Dr. Lövy F. : Egy különös talmudi tilalomról	85
Dr. Eisass B. : Elődeimről a landsbergi rabbiszéken	91
Dr. Hirschler J. : A világi tudományok középkori terminusai	107
Dr. Singer J. : Adatok a bánáti zsidók történetéhez a XVII. században	114
Dr. Eisler M. : Maimóni és az agáda	124
Dr. Weisz Mór : Egy Béth-Hammidras-féle alapítványról, a melyből kanonoki javadalom lett	141
Dr. Goldschmied L. : Tanulmányok Parah III. 5-höz	152
Dr. Neumann E. : Maimóni és a karaiták	164
Dr. Büchler S. : A szentszék és a magyar zsidók a XVII. században	171
Dr. Goldberger J. : Misna-fordítás. Beráchót	180
Dr. Rubinstein M. : A mózesi talmudi húshigiene	187
Dr. Fischer Gy. : Az ethika a halachisták életében	198
Dr. Schwarz M. : A zsidó esküről	213
Dr. Steinherz J. : Kiddus ha-Sém és chillul ha-Sém	227
Dr. Adler V. : Onkelos mint agadai exegeta	238

II.

Dr. Guttmann M. : A meghagyó és tiltó törvények összeütkezésé- nek szabályai	1
Dr. Büchler Adolf : A Béth-Sámmai szerint való gyakorlat a halá- khában a templom idejében és annak pusztulása után	21

Dr. Ungár S.: Egy néhány megjegyzés	31
Dr. Wellesz Gy.: Az „Achérin” mondásai	36
Dr. Pollák M.: Méir b. Izsák Askenázi (M'hrm Aš)	47
Dr. Frisch A.: Az imák állapota a jeruzsálemi templomban	59
Dr. Vajda B.: Talmudi adalékok a kortörténethez	67
Dr. Weiszbürg Gy.: A törvényszékekről a talmud idejében	76
Dr. Krausz S.: A tudósok köntöse	83
Dr. Weisz Miksa: A Troyes-beli ritus	97

I. MAGYAR.

— míg a szentírásban, midrásban s talmudban a galamb gyakran használtatik Izrael jelképéül, a későbbi zsidó ornamentikában a sas, oroszlán, szarvas szerepel, de a galamb sohasem, ami szintén nem véletlen.

A mondottak alapján Chullin traktátusának szóban levő részében nem szamaritánusokról van szó, kik galambkultuszt űztek, hanem tilalomról a keresztény-zsidók ellen, kik a szentlélek megjelenését galambalakban (דמות יונה) ekkor kezdték tisztelni, ami zsidó szempontból a legnagyobb fokú vallásos vétség. Ez érthetővé és megokolttá teszi Illés próféta megjelenését és közbelépését, valamint a kimondott tilalmat. A Gerizim helyének említése ne tévesszen meg, mert azt rendszeren kapcsolatban találjuk a כותים-mal. Hogy a כותים szóval keresztények is jelöltetnek, azt I. Rabba 64s. אולי אין אילן כותאי részéről kétséget nem tűrő módon bizonyította Joel (Blicke I. 16), midőn rámutatott, hogy ott azokról a keresztényekről van szó, kik Traján császár idejében meghiusították a jeruzsálemi templom újraépítését. Így aztán megértjük, ha R. Gamliél a כותים hitbuzgóságát dicséri (Chul. 4 a.), ami minden új felekezet vagy szektának jellemző vonása; valamint azt is, hogy míg egyesek — miként fentebb láttuk — teljesen megbiznak a כותים vallásos szertartásában, mások teljesen disqualifikálják őket, ami megfelel azon ténynek, hogy a kereszténységben kezdetben hosszú és heves küzdelem folyt a törvényhű és törvényellenes, illetve a zsidó-keresztény és pogány-keresztény irányzat közt, s míg az előbbieket a zsidó szertartások megtartásáért buzgólkodtak, az utóbbiak ezeket teljesen elvetették. Tudjuk, hogy ez utóbbi irányzat győzedelmeskedett, amikor a zsidóság vallásos tekintetben szakított velük és olyannak tekintette őket, mint más nemzsidókat.

Íme egy fontos történeti adat egy talmudi tilalomban.

Maros-Vásárhely.

Dr. Lövy Ferencz.

Elődeimről a landsbergi rabbiszéken.

A Warthe melletti Landsberg városa valószínűleg nem sokkal az 1257-ben történt alapítása után látott hitrokonokat falai közt. Hisz védvára volt Brandenburg tartományának az akkori lengyel határ felé, és csak 25 kilométernyi távosságra esik innét a Warthe melletti Schwerin, a honnan időnkint új és új telepítvényekkel szaporodott az itteni zsidók száma.

(Ezen vidékről származott néhai „Götz Schwerin“ bajai rabbi, dr. Kohn Sámuel budapesti főrabbi nagyapja. Községemben is lakik Kohn rabbinak egy Schwerinből származó rokona, a ki bizonyos büszkeséggel mutatja neves rokonának fiatalkori arcképét, a ki diák korában Schwerinben töltötte szünidejének egy részét).

Régibb feljegyzések hiányában csak a 17-ik század közepéig tudtam megállapítani a községi irattár és a városi archívum nyomán a landsbergi zsidók történetét. Az 1510-ik évben és a II. Joachim halála után 1573-ban történt száműzetés bizonyára érte az itteni zsidókat is.

Az első biztos adat az 1656-iki évről való. A városi tanács a tartományfőnökhöz kérdést intéz egy feliratban 1656. június havában, hogy miképen járjon el a 20 schwerini zsidó családdal, a mely a Lengyelországban dühöngő háború elől ide menekült. A tanács azon véleményen van, hogy addig itt maradhatnak, míg Lengyelországban a béke helyreállt, mert — a mint kiemeli, — a schwerini zsidók is segédkezet nyújtottak volt landsbergi polgárok-nak, a kik a harmincz éves háború folyamán Schwerinben kerestek menhelyet.

A mint a következő évek leleteiből kitűnik, a polgárság zöme nem jó szemmel nézte ugyan a zsidók letelepedését, csakhogy a tartomány főnöke és kancellára nemes

Brandt Kristóf (Christof von Brandt) a zsidóknak fogta pártját, fejedelme, a Nagy Frigyes Vilmos szellemében eljárva.

Mindenesetre lakott itt már néhány zsidó család, a midőn Brandenburg nagy fejedelme az 1671. május 21-ről kelt rendeletében a bécsi száműzöttek közt 50 családnak nyitott menhelyet tartományában. (A bekerített név az eredeti német). (L. Kaufmann D. Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien 1889. 206. ol. köv. és Geiger L. Geschichte der Juden in Berlin 1871).

Az ötven közt három család ide került. Nevük: Márkus Mózes (Moses Markus), Bendix Sámuel (Samuel Bendix) és Schwabe Salamon (Salamon Schwabe) — a mint a városi archivum feljegyzései után megállapítani módomban volt, — a kik az itt tartózkodókkal egyesülve, az itteni zsidó község alapját megvetették. Egynehány tagja községünknek a telepítvényesek egyikére, Bendix Sámuel-re vezetheti vissza származását, a kinek védelmi levele 1674. márczius 27-éről kelt.

Vallásos ügyekben a telepítvényesek a Berlinben székelő országos rabbinak voltak alá vetve, a ki peres ügyekben is bizonyos határig a kellő fórum volt.

Landsberg első rabbija Bendix Izrael, (Israel Bendix 1702–1728) volt, a kit az országos rabbi, Berndt Simon (Simon Berndt), az 1702-iki márcziusi nagyvásár alkalmával az oderai Frankfurton kelt rabbi-oklevéllel látott el, a melynél fogva „Izrael Benjamin (Bendix) akárhol rabbi állás üresedésbe jönne, azt elfoglalni képesítve van. A városi aktákban a rabbioklevél német fordításban följegyeztetett és következőkép hangzott“:

„Komt und sehet die Wunder von Gott an den hochgelehrten Mann Israel Benjamin, denn von seiner Jugend biss dato hat er tag und nacht studiret in talmutt un in den Gesezbüchern in Hohenschulen mit hochgestudirten leuten, und er Selber Hoheschulen gehalten, darumb geb ich ihm mein lohn, und bezeuge auf ihn, dass

in welchen Städten irgendwo ein Rabbiner abgeht, dass Er würdig ist dazu die stelle zu betreten, so gutt alss einer von den alten Rabinern in allen den Ceremonien sachen zu sprechen. Ich unterschriebener

Frankfurt an der oder	Simon Bernt
in Martinimesse	Rabiner in Berlin
1702.	und über alle Juden der
	ganzen Mark und Pommern“.

(Generalia: Judensachen von 1664—1729).

Egy fél évvel ezelőtt, a Reminiscere nagy vásár alkalmával már följegositotta az országos rabbi Bendix Izrael Benjámin, hogy esketést végezzen.

Bendix Izrael Benjámin lengyel származású volt és 1702-ben Landsbergbe került, az első telepítvényesnek, Bendix Sámuelnek unokáját véve nőül. „Vögelchen“ a landsbergi első „rebbezen“, leánya volt Bendix Wulf (Wulf Bendix)-nak, a ki apja védelmi jogát magának szerezte meg 1792. febr. 20. kelt „oltalmi levél“ (Schutzbrief) szerint. Ezen jogezim azonban szintén csak elsőszülöttjére Wulf Sámuel (Samuel Wulf)-ra szállt, és nem terjedt ki leányára, a ki a 24 éves tudós Izrael Benjaminsnak felesége lett. Csakhogy az első porosz király, I-ső Frigyes uralma alatt nem vették a letelepedési jogczimmal oly szigoruan, úgy hogy a landsbergi zsidók száma rohamosan növekedett, a nélkül hogy más család az első telepítvényesek utódjain kívül engedményt szerzett volna.

Az 1699. évről szóló lajstrom 49 zsidó családfőről számol be, az 1706. évi kimutatás már 106 családot említ. Habár Bendix Izrael rabbiokmánynyal birt, eleinte nem viselt rabbi hivatalt, mert a község egyáltalában szervezetlen volt. Templomot építeni nem állott jogukban, és nyilvános istentiszteletet csak egy magánember házában tarthattak a zsidók. Az öreg Márkus Mózes kieszközölte nagyobb pénzáldozat árán, hogy ő maga külön „minjánt“ rendezhetett. — Miután tudományából meg nem élhetett,

Bendix Izrael saját kézen űzött kereskedelmet, fizetett védelmi adót is.

1717-ben azonban vészes fordulat állt be az itteni zsidóság helyzetében. I. Frigyes Vilmos király, a ki 1713-ban lépett a trónra, sokalta a zsidók létszámát tartományában és rendeletet adott ki, hogy mindazon zsidó család, a mely védelmi levél birtokában nincs és letelepedési engedményt nem szerzett, esetleg karhatalommal az országból kiűzessék. Tudták, hogy a vasakarató király nem tágit. A szerint járt el az itteni városi hatóság. Habár a városi tanács egy feliratban 20—30 módosabb zsidó család tartózkodását kívánatosnak tartja, mégis rajta volt azon, hogy négy-öt család kivételével, a melyeknek letelepedési engedményük volt, mind a többi, rövid idő lefolyta alatt a várost otthagyja. Bendix Izrael is, habár veje volt Bendix Wulfnak, a száműzöttekhez tartozott. Csakhogy nemsokára visszatér, miután a király 1717. október 30-án kelt rendeletében 47 családnak 6000 tallér fejében engedményt adott, hogy Neumark városában letelepedhetnek. Landsberg zsidósága fel lett jogositva, hogy a vallásos szertartások végzésére a kellő számú hivatalnokokat alkalmazza.

Az 1717-iki száműzetés után csak 20 család maradt meg, és azonkívül öt család, a mely ez időtől fogva mint „publique Bediente“, szerepel, köztük Bendix Izrael (Israel Bendix) mint „Schulgelehrter“ hittudós és rabbi, a kinek koncesziója 1717 november 16-áról kelt. Persze a hivatalos címzés nem volt elég a megélhetésre. Habár a kormánybiztos és később a kormány maga a községet oda utasítja, hogy köteles hivatalos közegeiről kellőleg gondoskodni, ezen rendelet papirosan maradt.

Mert, hogy birta volna el a csekély számú család öt „hivatalnok“ fizetését. A „Schulgelehrter“-en kívül volt kántor, metsző (Koller), zsidó sírásó és egyházi (Klepper). A városi hatóság belátóbb a kormánynál és elnézi, hogy a község „hivatalos közegei“ más úton szerzik meg kenyerüket. Az 1723 február 15-ről kelt „protokollum“

szerint a község tagjai, a kik királyi rendelet folytán a község „véneit“ (Ältesten) megválasztották, kimondják, hogy a hivatalnokok fizetése fölösleges, mert ugyis megélnék. Csak a metszőnek járt minden tag részéről 12 garasnyi fizetés.

Bendix Izrael férfikorának delében elhalálozott, mert az 1728. évről kelt lajstrom már csak özvegyét említi, a ki öt árván maradt gyermekkel az „Extraordinarii“ osztályához soroltatott.

* * *

Az elárvult rabbiszéket egyelőre be nem töltötték. A városi szyndikus ugyan „Simon Jakob“-ot (Jakob Simon) „Schulgelehrter“-nek följegyzí, de az illető Bendix Izrael idejében kántora volt a községnek. Lehet azonban, hogy ennek halála után a rabbi teendőket is végezte.

Rabbi, a kinek fix fizetés is járt, Márkus Levin (Levin Marcus 1751—1764) volt, a kinek választását a Cüstrinben székelő királyi „Kriegs u. Domänenkammer“ 1751. április 19-éről kelt átiratában jóváhagyta. Márkus Levin szintén lengyel származású volt és a lajstrom szerint 37 éves volt, a midőn Landsberg rabbija lett. Bizonyára már előbb más helyt foglalt volt el rabbi állást. Felesége „Chajeh“ csak egy évvel volt fiatalabb nálánál.

Ez időtájt lépett a nagy Frigyes által kiadott „General Judenprivilegium u. Reglement“ hatályba, a mely 1750. április 17-éről kelt és 33 paragraphusában összefoglalva a zsidók jogviszonyait, rendkívül szorulttá tette helyzetüket. Az előjárók és a rabbi hatáskörét egy külön 1755. márczius hó 28-án kelt instrukció szabta meg. E szerint „Die Rechtssachen und wo es auf die Auslegung und Anwendung ihrer Gesetze u. Gebräuche ankommt, gehören nicht vor die Ältesten, sondern vor den Rabbi“. Öt tallérig érő büntetést a rabbinak kiszabni jogában volt.

Ugy látszik, hogy Márkus Levin rabbink nem igen jól érezte magát itteni állásában, mert nemsokára azon volt, hogy máshová kerüljön, habár egyelőre nem koronázta

siker törekvését. Ötven tallér fizetés az akkori pénzviszonyok mellett is vajmi kevés volt, hogy családostól megéljen. Más keresetforrás után kellett nyulnia. Üzérkedett és közben pénzkölcsönöket közvetített biztonság fejében, a mi a község tagjainak nem volt inyére. 1756-ban emelték fizetését 85 tallérra azon kikötéssel, hogy üzérkedését abba hagyja és hogy helyben marad és ne távozzon oly gyakran innen hazulról. De már a következő évben nagy panasza támadt a községnek rabbija ellen. Háromnegyed évig távol volt, a nélkül, hogy az előljárók tudták volna, merre járt. Hazatértekor a „vének“ ez évre csak előbbi fizetésének egy negyedét készek fizetni, a mely határozat ellen rabbink az országos rabbi döntését veszi igénybe. Az ismert Fränkel Dávid, Mendelssohn tanítója, az oderai frankfurti nagyvásáron a peres feleknek következő egyezséget ajánl és Michael Kersten (Kersten Michael) segédletével 1757. július 20-án ezeket mondja ki irányadóul: (Szó szerint következőkép fel van jegyezve):

1. „Die Gemeinde dürfe nur für 3 Monate ihm von Gehalt abziehen. Das Gehalt bleibe wie die gesammte Judenschaft sich verschrieben.

2. Er könne auf alles Geld leihen ausgenommen auf Wolle nicht, müsse aber warten, bis Jemand in sein Haus kommt, und dürfe nicht die Strassen herum schüeken oder bei der Bürgerschaft und die Hausers.

3. Der Rabbi darf gar im geringsten nicht Handel treiben.

4. Ohne vorwissen darf der Rabbi nicht weg, ausgenommen auf 4 Wochen.

5. Der Rabbi darf bey der Trauung oder bei der Beystattung nur 1 Th. nehmen, ausser dass früher beyde parthen nicht mehr vereinbart“.

Az előljárók nem voltak megelégedve e döntéssel és fellebbezést intéznek a király ő fenségéhez, az 1757. július hó 30-án kelt beadványukban. Érdekes ezen folyamodványban megjegyzésük „Levin Márkus habe die Absicht

nach österreichischen Landen zu ziehen, indem ihm das ungarische Brot, welches er bereits geschmecket, besser als das hiesige zu gefallen scheine“. Rabbink hát Magyarországon is járt, és a „magyar kenyeret“ izlelte. Kérdés, vajjon itteni működése előtt magyar községnek rabbija volt-e, vagy hogy hosszabb távolléte alkalmával került a kárpáti bérczek honába.

Mikép döntött a király, vagyis az udvari kancellária, a melyhez az akkori szervezet folytán a zsidók legcsekélyebb ügyeikkel fordultak, nincs meg az aktákban. Márkus Levin egyelőre Landsbergben maradt rabbinak. De már két évvel rá ismét panaszos beadvánnyal fordul az előljáróság a királyhoz és 1759. július hó 13-án kéri a rabbi elmozdítását, miután másodizben távozott hosszabb időre az előljárók tudta nélkül. Az év augusztus 10-én Márkus rabbi a városi tanácshoz intéz feliratot, a melyben távol maradását igazolja és jelenti, hogy a község visszatérével belenyugodott és az előljárók beleegyezésével tovább látja el hivatalos teendőit. Igazolása szerint Kelmban, Lengyelországban volt, hogy ott leányát férjhez adja. Hazatérte alkalmával utközben legfiatalabb gyermeke lábát törte és azért vissza kellett maradnia. Másrészt az ellenséges hadcsapatok tartóztatták, mert az orosz hadsereg Posen felé tartott. — A hétéves háború megviselte Landsberg zsidóságát, mert 1758-ban orosz hadsereg Fermor vezetése alatt megszállta a várost és külön megsarczolta a zsidó lakosságot.

Márkus rabbi óhaja végre teljesült. 1764-ben 13 évi működés után elkerült innét és jobb állásra tett szert Lengyelországban. Hová került, nincs feljegyezve.

* * *

Levin Eliás rabbi 1764—1802.

A község még az év 1764. augusztus 29-én egyhangulag Levin Eliás-t (Elias Levin)-t választotta rabbijául „Wegen seiner“ uns bedeutenden Geschicklichkeit u. Fleisses“, a mely határozatot a közbeneső hivatalok, a városi tanács,

és a küstrini „Kriegs u. Domänenkammer“ ajánlata folytán az udvari kancellária 1765. május 16-án a királyi jóváhagyással ellátta.

Levin Eliás híres család sarja volt és a most szélesre terjedt „Landsberg“ „Kaliphari“ „Posner“ családok őse. Számos német rabbi ő reá vezetheti vissza származását. Életéről bővebb fölvilágosítást nyújt egy családi krónika, melyet rabbink unokája, Kaliphari Salamon 1860-ban, nyolczvanadik születésnapja alkalmából gyermekei és utódai számára családi hagyományok és iratok alapján szerkesztett, a mely תואר בני שלמה (Krotosehin Monasch 1870) czim alatt jelent meg nyomtatásban. Persze a krónika adatai nem igen egyeznek meg az itteni irattárakban lelt adatokkal. Habár Kaliphari Salamon nagyapját személyesen ismerte, mégis csak hallomás után jegyezte föl őse életének folyását. A községi irattárban föltaláltam ezen elődöm végrendeletét és a hagyatéka felosztásáról adott számadást.

A családi hagyomány szerint Levin Eliás egy „Salamo haróphé szephardi“-ra vezette vissza eredetét, a ki, mint egy portugál király udvari orvosa, a 16-ik század végén Portugálból menekülni volt kénytelen és Krakkóban telepedett le, a hol az akkori talmudheroszok közt is talmudtudományánál fogva szerepet játszott. Ennek utóda ötödik sarjban Juda Arje Löb darsan volt, a ki mint Posen község hitszónoka 1736-ban az örült vérvád gyászos áldozata lett. A martiromság dicskoronájával övezett Arje Löb הקרויш fia volt Levin Eliás rabbink. A krónika szerint 1710-ben született. A hivatalos lajstrom 1765-ben 41 éves korának jegyzi és ennél fogva csak 1724-ben látott volna napvilágot. Bizonyára néhány évvel idősebb volt, mert különben a krónika feljegyzései egyáltalában nem felelhetnének meg a valóságnak. Arje Löb ugyanis fia számára egy a családban ereklyeként őrzött סדר היים-t „napirendet“ szerkesztett, a mely 5495 tévesz hó 24-éről = 1735 kelt. Ezt a „napirendet“ Arje Löb egy látogatás alkalmával

fiánál Schwerinben, a ki már akkor ipja házában tartózkodott, írta volna.

Habár Levin Eliás az akkori idők szokása szerint korán házasodott, de mindenesetre 18 éves korú lehetett, a midőn „Michlé“-t Hirsch, az akkori schwerini pap leányát feleségül vette. Egy ideig ipjánál maradt, hogy annak vezetése alatt tovább képezze ki magát.

A krónika szerint még apja életében egy ifjúkori barát, Nordon Elijah, a ki házassága által Amsterdamban nagy vagyonra tett szert, meghívta, hogy az általa alapított béth-hamidrás vezetője legyen. Levin Eliás egy ideig Hollandiában időzött e meghívásnak engedve, a honnon apja gyászos végének hírére hazatért. Előbb Wreschen községe választotta rabbijául, a hol a folyton megújuló vérvád a közbiztonságot veszélyeztette, a miért is Levin Eliás szívesen fogadta a landsbergiek meghívását. A község az 1765-iki lajstromos kimutatás szerint, 30 rendes védelmi joggal felruházott családfőből, 15 „az első gyermek“ jogával élt családból és azonkívül 11 „rendkívüli“ (Extraordinarii), — jórészt özvegyek — tagból, összesen 56 családból állott. Hogy milyen volt Levin Eliás fizetése, arról feljegyzést nem találtam. — Megélt nagy szerényen öt gyermekével. A község temploma mellett, mely 1750 körül épült, a rabbinak és a község egyéb közegeinek szabad lakásuk volt.

Majdnem 38 éven át, haláláig hű lelki pásztora volt községének. Hogy igazán jámbor életű pap volt, a ki csakis a tóratudománynak szentelte életét, és a békét szerette, mutatja azony tény, hogy sem a község, sem a város irattárában nyomát se találni panaszos beadványnak Levin Eliás ellen. Hogy ügye-baja volt egyikkel, másikkal is, és hogy nem mindegyik tagja bánt el kellően a tiszteletreméltó pappal, kitűnik rabbink egyik leveléből, — a melyet unokájához, a családi krónika szerzőjéhez, 1798-ban, ennek násznapja alkalmával intézett. Mert e levélben

unokájának szívére köti, hogy bárhová kerülne is, „a község papját becsülje meg és éljen békességben vele“.

Ugy látszik, Levin Eliás rabbi nyugodtan tűrte a „felvilágosítás“ terjesztését, mert a Mendelssohn-féle eszmék a község kebelében ápolókra találtak. Persze az ő háza küszöbét az „idegen tudomány“ és német könyv nem lépte át. Hisz legfiatalabb fia „Lebes“ = Lipót, vagyis Arje Löb, a hagyaték felosztásánál egy hivatalos okiratban csak héberül írja alá nevét, a melyet a tolmács „hitelesíteni“ köteles. Könyvei közt német, vagy más mint héber nyelvű mű nem volt.

Ifjúkori társát, Michlet, egy pénteki napon 5544 áb hó 20-án = 1788. július havában siratta, a mint a halottak könyvében fel lett jegyezve. Miután gyermekei — két leánya és három fia — már elkerültek volt a házból, egy sógornőjét, elhalt feleségének testvérét, a ki Glogauban özvegységre került, kérte meg, hogy szerény háztartását vezesse. Aggkora daczára egy idő múlva „Diná“-val — ez volt sógornőjének neve — frigykötésre lépett. Valószínűleg, hogy a második nejének a hagyaték jó részét biztosíthassa két barátját kérte meg, hogy meghagyásából írják meg ama végrendeletét, — mert ő már aggságánál és gyengeségénél fogva nem bírta, — a melyet eredeti alakjában a községi archivumban fölleltem. A ציורה száraz és prózai tartalmú, csak az egy intelmet tartalmazza, hogy gyermekei néniüket becsben tartsák. Különben csak a háztartás egyes becsesebb tárgyairól rendelkezik részletesen, hogy mi kinek jusson. Az özvegynek előbb 120 tallért, egy későbbi utóiratban 150 tallért kíván biztosítani. Érdekes, hogy a végrendeletben egy luttris czéduláról is (Lotteriezettel) és az esetleges nyeremény mikénti fölosztásáról történik intézkedés, azt egybekötte azon óhajjal „הלו יצליח ה' ברבן זה“. A végrendelet 5560 téveth hó 22-én = 1800. január havában kelt, az utóirat 5561 s'bat hó 24-ről való. Chanuka ünnep előestéjén, 5563 kiszlev hó 24-én = 1802. december hó 19-én, egy vasárnap

napon az aggastyán, — a ki mindenesetre jóval meghaladta a nyolczvanadik évet — jobblétre szenderült és még az nap födték a sir hantjai hült tetemeit.

Nagyobb gyászt, valószínűleg az elhunyt kívánsága szerint, nem rendeztek. A halottak könyve következő sorokban említi a hű lelkipásztor elhunytát, a ki több mint egy emberöltőn át disze volt az itteni rabbiszékeknek.

206 sz. תקס"ג

הרב הגאון הגדול מו"ה אליה ז"ל אב"ד דקהלתינו בן הרב הגאון
החסיד והקדוש מו"ה אריה ליב דרשן ומוכיח מפועז נפט יום א'
כ"ד כסליו ונקבר בו ביום נשמתו תהיה צוורה בצוור החיים
וימליץ טוב בעדינו ובעד כל ישראל זכותו וזכות אבותיו הקדושים
יגן בעדינו אמן.

Hogy földi kincseket nem gyűjtött, hagyatékából kintünik, a melynek összes értéke butorral, könyvtárral együtt 218 tallérra lett becsülve. Java részét képezte a hagyatékban a könyvtár, mely 600-nál több kötetet foglalt magában, és a melyet az elhunyt egyik fia, József, 126 tallér fejében szerzett meg. Ezen József Posenben előkelő állást foglalt el, jó módra tett szert és az ottani rabbiság tagja volt, a nélkül hogy hivatala fejében fizetést húzott volna. Ő volt a családi hagyomány őrzője, és apja a תואר פני שלמה szerzőjének.

Az özvegynek a végrendelet értelmében 150 tallér jutott, úgy hogy édes-kevés maradt a gyermekek számára. És még a csekély maradék is összezsugorodott, mert a temetés költsége, sőt a halottas ruha és a sirkő is a hagyatékot terhelte. Furcsa benyomást tesz ránk, hogy a „szent egyet“ még a község rabbiját sem tisztelte meg ingyen temetéssel, és még feltűnőbb, hogy a község mit sem tett, hogy hirneves rabbijának emléke fönmaradjon keblében. A „mazkir“ alkalmával nem lesz említve, a templomban levő emléktáblákon hiába keressük nevét, pedig már a 18. század közepéig terjednek a feljegyzettek nevei, és még a sirdomb és a sirkő is elpusztult és feledésbe ment, úgy hogy nyoma

sem volt található a sirkertben. Kinek nem jutnak eszébe Koheleth szavai:

Koh. VII¹⁰. אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה

* * *

Levin Eliás halála után a rabbiszék soká árván maradt. A rabbi teendőket egy helybeli talmudtudós, Seeliger Seelig Leser (Seelig Leser Seeliger) mint rabbihelyettes 1829. január 24-én = 5589. s'bat hó 10-én beállott haláláig végezte. Utána pedig a törvényszéknél a „zsidó eskü“ letételénél egy szegény talmudista, Mózes Levin (Levin Moses) a rabbi képviselte, a rituális kérdések döntését a második kántorra Basch S. H. (Samuel Heymann Basch-ra) csekély pótlék fejében bízták, a ki a rabbinikus irodalomban jártas volt. A midón a talmudtudomány e két — ugylátszik utolsó — helybeli képviselője 1836. és 1837-ben elhalálozott, a község kebelében, mely akkor körülbelül 70—80 tagot számlált, általánoson kívánták, hogy okleveles rabbi választassék.

Lüpschütz Izidor (1838—1850-ig) a poseni tartományban fekvő Wronke községének fiatal rabbija 1837. december 16-án tartotta próbaszónoklatát és másodszori meghíváskor ugyanaz év december 27-én hat évre lett a landsbergi községhez szerződttve. A szerződés értelmében főképp német hitszónoklatok tartására lett kötelezve. A leányok konfirmációja ellen sem volt Lüpschütznek bizonyos feltételek tekintetbevételével mellett kifogása.

Lüpschütz fia volt a híres danzigi rabbinak, Lüpschütz Izraelnek, a kinek misna-magyarázata-*תפארת ישראל*-nevét ismertté tette. A család, a mint *סדר טהרות*-hoz fűzött kommentár bevezetésében meg van állapítva, genealogiáját az „egynapos“ lengyel királyra *Wahl Saura* vezette vissza.

Lüpschütz Izidor már öt éve működött volt Wronke községben, a hol, hallomás szerint, német szónoklatai visszatetszést szültek a községi tagok java része közt, úgy hogy néhány fanatikus ablakait is bevverte. Az előljáróság

távozta alkalmával azonban dicsérőleg emlékezik meg működéséről.

Német tudományos műveltsége, a melyet Lüpschütz önképzés útján szerzett meg, a mit Wronke zsidóságának zöme akkoriban még „eretnecség“-nek bélyegzett, Landsbergben köztetszésre talált, hisz ezen körülmény döntő volt a választásnál. Mert Landsbergben nemcsak a talmudtudomány már alig talált képviselőre, de még a héber tudás sem tekintetett „modern“-nek. Illusztrálja ezt az akkori előljárók kívánsága, hogy Lüpschütz rabbi nem zsidónémet, hanem német betűkkel fogalmazza a községhez intézett leveleit. Ha nem is a reform szelleme szállta meg Landsberg zsidóságát, de a „kor műveltségének“ — a mint az általános kifejezés hangzott — hódolt, és azért Lüpschütz, daczára német műveltségének, szigorú orthodox álláspontja konfliktusba hozta új környezetével. Nem is érezte magát jól itteni helyzetében. Jövedelme jóval hátramaradt várakozásánál. Háromszáz tallérnyi fizetéssel nem mehetett sokra, miután mellékjövedelme csak 150 tallért hajtott. Baja volt házi gazdáival is, — mert eleinte nem volt szabad lakása — és panasza is volt a községi metsző ellen.

Mindamellet a hat év leforgása után a szerződést újra megkötötték további hat évre. A község fölemelte fizetését 400 tallerra és az üressé lett községi lakást Lüpschütz rendelkezésére bocsátották. Azonban Lüpschütz újra meg újra nyilvánuló elégedetlensége, szigorúsága és ugylátszik erősen kifejlett öntudata annyira elidegenítette a kedélyeket, hogy a második terminus lefolyta után, csak kevesen voltak, kik újraválasztásáért sorompóba léptek, és a kellő időben összehívott gyülekezet nagy többsége a szerződés meghoszabbítása ellen szavazott.

Miután a község szervezete az 1847. július hó 23-án hozott porosz törvény értelmében átalakulóban volt, Lüpschütz a közgyűlés e határozatát nem akarta törvényesnek és jogosnak elismerni, és már perre került volna a dolog, ha a községnek higgadtabb tagjai ezt ki nem kerülték

volna. Hosszabb parlamentirozás után Lüpschütz egyezségre állt. A község két évi fizetést biztosított a távozónak, és hogy a visszas ügy kifelé ne hasson, a községi bizonyítványban ki mondták, hogy Lüpschütz rabbi saját kívánatára ott hagyta állását, hogy tanulmányainak szabadabban élhessen. Tényleg ez időtájt Lüpschütz tudori oklevelet szerzett és mint ujdonsült „Dr.“ bizonytalan jövőnek nézett elébe.

Egyéniségét jellemzi, hogy a forradalom idejében és ennek lezajlása után, egész hévvel foglalkozott a politikai kérdésekkel és még a templomban is teljesen politikai színezetű hitszónoklatokat tartott. „Általános kívánatra“ kinyomatta az 1849. február 25-iki beszédjét „Das Gebet der Preussen vor Gott“, a melyben azon kívánságokat tárgyalja, amik „a két kamrába választott képviselők“-nek utbaigazitóul szolgálhatnak, és 1850. február 9-én שבת שקלים-kor tartott szónoklatában „Das Bündniss Preussens vor Gott“ az 1850. január 31-én a királyi eskü által szentesített porosz alkotmányt méltatta. Sőt a nyilvános politikai arenát is felkereste és a választó polgárokhoz intézett beszédjében a kérdést „Wen sollen wir in die erste Kammer schicken“? bolygatja. Habár a stilus ferde képeivel, keresett hasonlataival és a kifejezések bombasztikus halmozása az autodidaktára vallanak, mégis úgy látszik, e beszédek nagy hatással voltak a hallgatóságra. Hallomás szerint egy kötet szónoklat שמואל ציחק ותורת שמואל czimmel jelent meg később Lüpschütztől Hamburgban és glossákat is közölt apja תפארת ישראל kommentárjához.

Innen 1850-ben Amsterdamba került a híres Lehren családdhoz, majd Schrötter államtanácsos (Staatsrat Schrötter) felszólítására elfoglalta a mecklenburg-schwerini országos rabbiszéket, mint Holdheim reform rabbi utódja. Hamburgban is időzött egy ideig és pályafutását mint a „Lippmann Tauszk“ magánzsina góga rabbija Berlinben fejezte be 1877-ben.

* * *

Lüpschütz távozása után persze a község nem gondolt rá, hogy papot válasszon. Különböen egyéb gondja is volt elég az előjáróknak. A község szervezete még függőben volt és így kétes maradt, kinek volt jogában a hatósággal szemben a községet képviselni.

A szervezet létrejötté égetővé vált. Már a Lüpschütz-féle ügy rendezésekor kényes volt, hogy a községnek 1848-ban tervezett szabályzata még hatóságilag nem lett szentesítve. A forradalom közbejötté folytán függőben maradt a dolog. A régi templom, a mely egy századon át szolgált az ajtatósoknak gyülekezési helyül, rozoga és dülőfélben volt, úgy hogy 1851-ben a rendőrség használatát beszüntette. „Uj templom, modern épület“, ez volt a nagy többségnek jelszava és a kisszámú ellenzék, mely a nagy költséget sokalta és csak a régi templom renovációját követelte, a kétes helyzet folytán két éven át odázta el az ügy elintézését. 1853-ban végre a hatóság a választott képviselöt és az alapszabályokat elismerte és az új elnök Burchardt Benny (Benny Burchardt) nagy buzgósággal és áldozatkészséggel hozzá fogott az új templom felépítéséhez. Burchardt különben is szerzett érdemeket hitsorsosai érdekében működve. 5614 elul hó 20-án = 1854. szeptember hó 13-án a csinos, a réginél jóval nagyobb és tágasabb zsinagóga Sachs Mihály berlini és Schwabacher schwerini rabbik által fel lett avatva. A templomavatás után, a mely a háborgó kedélyüeket is lecsillapította, a rabbinátus betöltése került napirendre. A községi előjáróság rábirta Dr. Schwabacher Simon Levin-t, a ki a közel Schwerin-ben már nyolcz éven át működött és általános tiszteletnek örvendett, hogy schwerini állását az ittenivel cserélje fel, úgy hogy ezen nagy hirre tett hitszónok rövid ideig, 1855—1856-ig a landsbergi rabbiszéket diszitette.

Alig egy évi itttartózkodása után Lembergbe hívták és onnan 1860-ban Odessába került, a hol 25 éven át áldásos és nagyterjedelmű működést fejtett ki. Mind-

annak daczára az orosz kormány a jubiláris papot függesztette állásától, miután denunciáció útján értesült, hogy Schwabacher nem lett orosz alattvalóvá. 1888. nov. hó 28-án az odessai község nagy gyászára kísérték utolsó nyughelyére. (L. Allg. Zeit. des Jud. 1900. 50. számát, a melyben egy tisztelője megemlékezik Schwabacherről).

* * *

Utódjául 1857-ben Mecklenburg-Strelitz országos rabbija, Dr. Reichmann H. lett megválasztva, aki az első hatévi turnus lefolyta után landsbergi állását elhagyta. Hallomás szerint Rigába került volna. Daczára annak, hogy még számos tagja a községnek ez elődömet személyesen ismerte, senkinek sem volt tudomása élete további folyásáról.

A boroszlói szemináriumból kikerült fiatal és nagytehetségű Dr. Klemperer Vilmos 1864—1885. foglalta el Dr. Reichmann helyét, a ki szónoki tehetségével elragadta hallgatóit. Prágában 1839. márczius 30-án, mint Klemperer Ábraham talmudtudós fia született. Mint Rapaport tanítványa Boroszlóba ment tanulmányai folytatására, rabbinak avatták 25 éves korában, 1864-ben Landsbergnek lett papja. 21 évig volt községünk rabbija. Az első években tartott szónoklatai „Fest- u. Gelegenheitspredigten Boroszló 1866“ czim alatt jelentek meg, a melyekben meg lehetős konzervatív szellemben nyilatkozott. 1885-ben Bromberg községe hívta meg rabbijául, és 1891. óta a berlini „reform“ község szónoka. Odaszegült, mint az „öreg Sándor“ bácsi szokta volt mondani „szögre akasztva elveit“.

A magyar, moóri születésű Dr. Fessler Zsigmond 1886—1889-ig volt közvetlen elődöm, a ki Klemperer távozása után, mint Mannheim község másodrabbi lett meghiva. Három évi ittléte után Halle a/S. rabbija lett, a hol most is működik. — Az nap, a melyen az országos rabbi-képzőn a rabbi vizsgát tettem le, az itteni község próbaszónoklatra hívott meg és a választók bizalma engem hívott meg 1890-ben, hogy a megüresedett rabbiszéket elfoglaltam.

Landsberg, a/W. (Preussen).

Dr. Elsass B.

A világi tudományok középkori terminusai.

Küzdelem Iszerlesz és Lurja között.

Ha végig tekintünk a zsidóság szellemi fejlődésén, azt látjuk, hogy míg az egyik kezével vallásának rendszerén épített, ugyanakkor a másik kezében fegyvert is tartott és évezredek harcokat vívott a minduntalan betolakodó idegen gondolkodás és világnézetek ellen. A zsidóság főképen két idegen szellemi mozgalommal jött érintkezésbe: a világraszóló hellén műveltséggel és a görög-arabs bölcseséggel. A görög műveltség varázsa alól a zsidóság sem vonhatta ki magát és valamint az egyiptomi Philo korában „Jáfet (a hellén műveltség) egészen Sémnek sátráig terjeszkedett és ott lakozott“, úgy Maimuni Mózes korában a virágzó görög-arabs tudás vonult be győzelmesen Izrael hajlékaiba és Aristoteles versenyzett a zsoltárok lantosával népszerűségért.

De nem tartott e barátságos viszony sokáig. A zsidóság nagyjai korán belátták, hogy a mint a görög befolyás a szép és magasztos eszmék mellett az erkölcsök elfajulását okozza, úgy veszélyezteteti az arab vallásfilozófia is a zsidóság eredetiségét, annak bibliai tiszta felfogását. A filozófiai kutatás merész csapongásai a hitre mindinkább veszélyesebbé váltak és a legszélsőbb rationalismusban fajultak el. Mint Kaufmann Dávid (Zunz: Jubelschrift 145-147.) kimutatta: „Philónak mindent allegorizáló szelleme hatolt be a zsidóságba a keresztény egyházatyák útján“ midőn symbolizáló játékaiktól még a bibliának főbb alakjait, sőt magát Mózeset sem kimélték, hanem átültették az allegóriának legendaszerű világába. És ekkor a jámborabbak aggodalomtól eltelve keltek ki a zsidóságnak filozófiai kutatása ellen és a tudományokkal való mindennemű foglalkozást — akár a zsidóság hasznára is — bűnnek tekintették. Mind sürűbben hangoztatták a talmudi intelmeket, mind